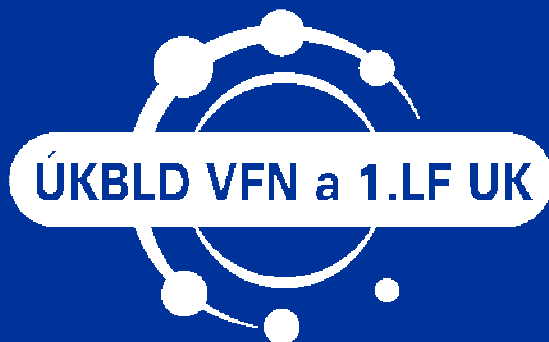

Patobiochemie rakoviny

Nádorové markery

Drahomíra Springer

ÚKBLD VFN a 1.LF UK Praha 2

Rakovina

Výsledek genetické mutace – série náhodných událostí

Zárodečná mutace – vzniká při vývoji v zárodečné buňce, celý organismus se vyvine s danou mutací

Somatická mutace – jen u některých tělních buněk
–vznik rakoviny

Spontánní mutace až 10^6 denně.

K vývoji nekontrolovatelného bujení je třeba 5-6 na sobě nezávislých mutací.

Nejčastější solidní nádory u českých žen

1. nádory prsu
2. nádory tlustého střeva a rektu
3. nádory těla děložního
4. nádory vaječníků
5. nádory hrdla děložního
6. plicní nádory
7. nádory žaludku
8. nádory ledvin
9. nádory žlučníku
10. melanomy (typ nádorů kůže)

Úmrtnost na nádory u žen

1. plicní nádory (18 %)
2. nádory prsu (18 %)
3. nádory tlustého střeva (15 %)
4. leukemie (nádory bílých krvinek)
5. nádory slinivky

Nejčastější solidní nádory u českých mužů

1. plicní nádory
2. nádory tlustého střeva a rektu
3. nádory prostaty
4. nádory ledvin
5. nádory močového měchýře
6. nádory žaludku
7. nádory slinivky
8. melanomy (typ nádorů kůže)
9. nádory hrtanu
10. nádory jater

Úmrtnost na nádory u mužů

1. plicní nádory (35 %)
2. nádory tlustého střeva (12 %)
3. nádory prostaty (10 %)
4. leukemie (nádory bílých krvinek)
5. nádory slinivky

Dědičnost rakoviny

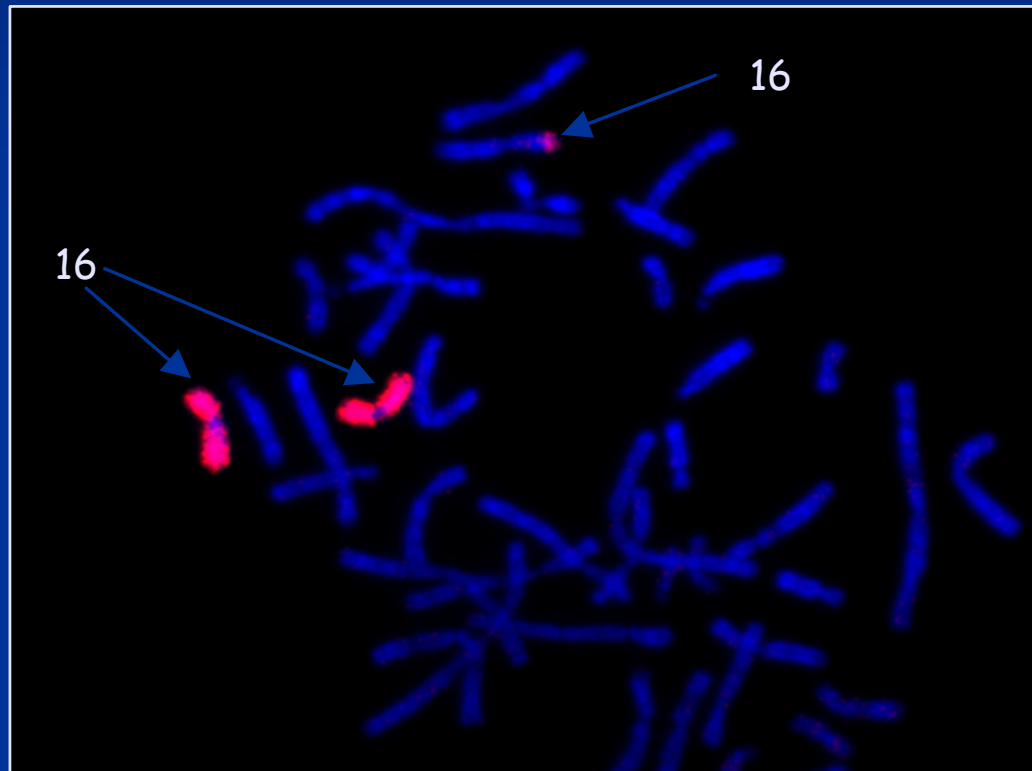
- rakovina není dědičná obvyklou mendelovskou dědičností
- dědičná může být např. jedna mutace tumor supresorového genu - potomstvo je tedy o jeden krok blíže k vypuknutí rakoviny
- 15% kolorektální rakoviny obsahuje již zděděné mutace, řada z nich zasahuje geny produkující proteiny opravující DNA

Nádorová transformace

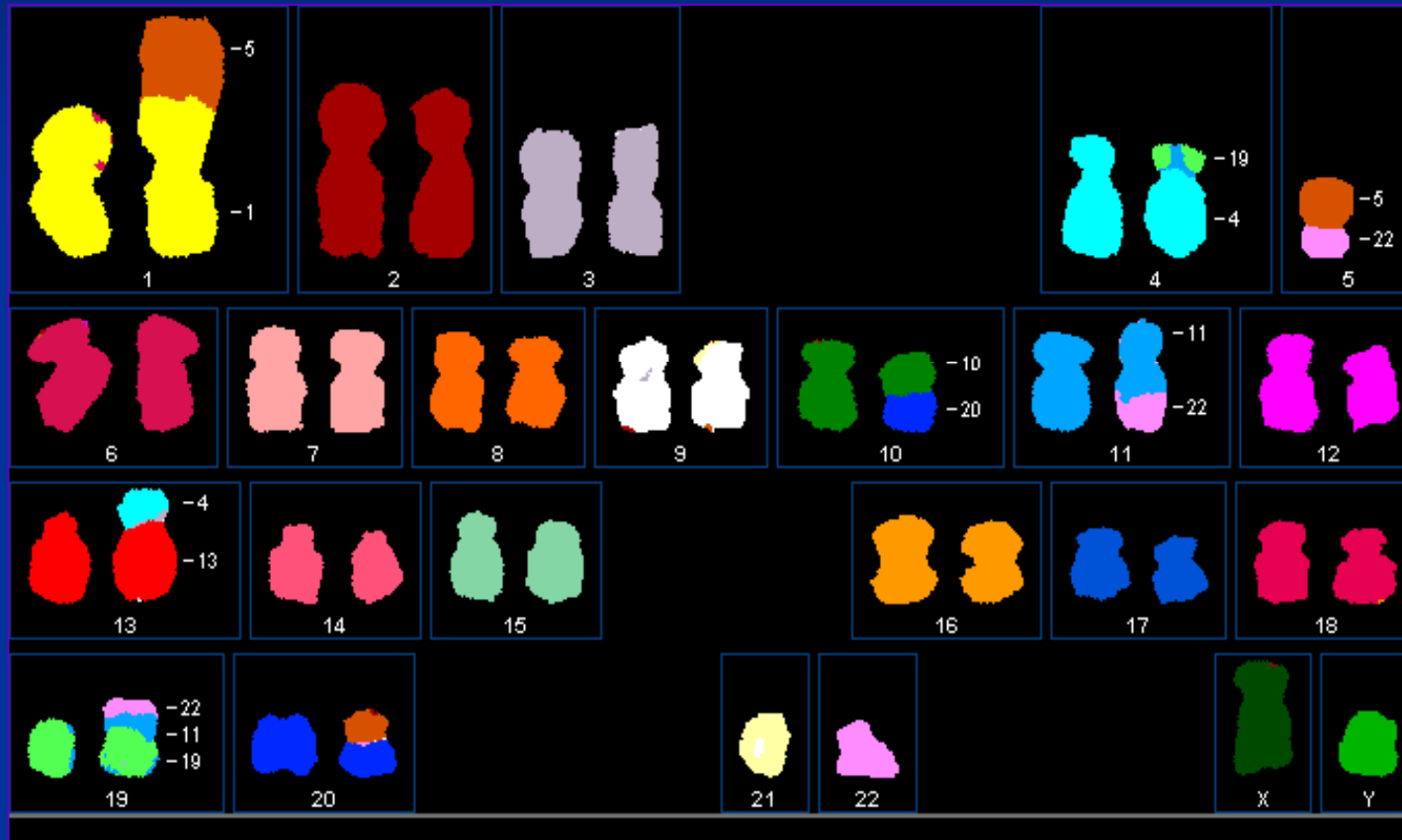
- Mutace postihují geny signálních drah, kontrolních bodů buněčného cyklu, buněčné diferenciace, apoptosy, reparace DNA...
- V průběhu buněčných dělení jedné kmenové populace nastává postupná akumulace několika mutací v uvedených skupinách genů, které resultují v její nádorovou transformaci.

Přestavba chromozomu

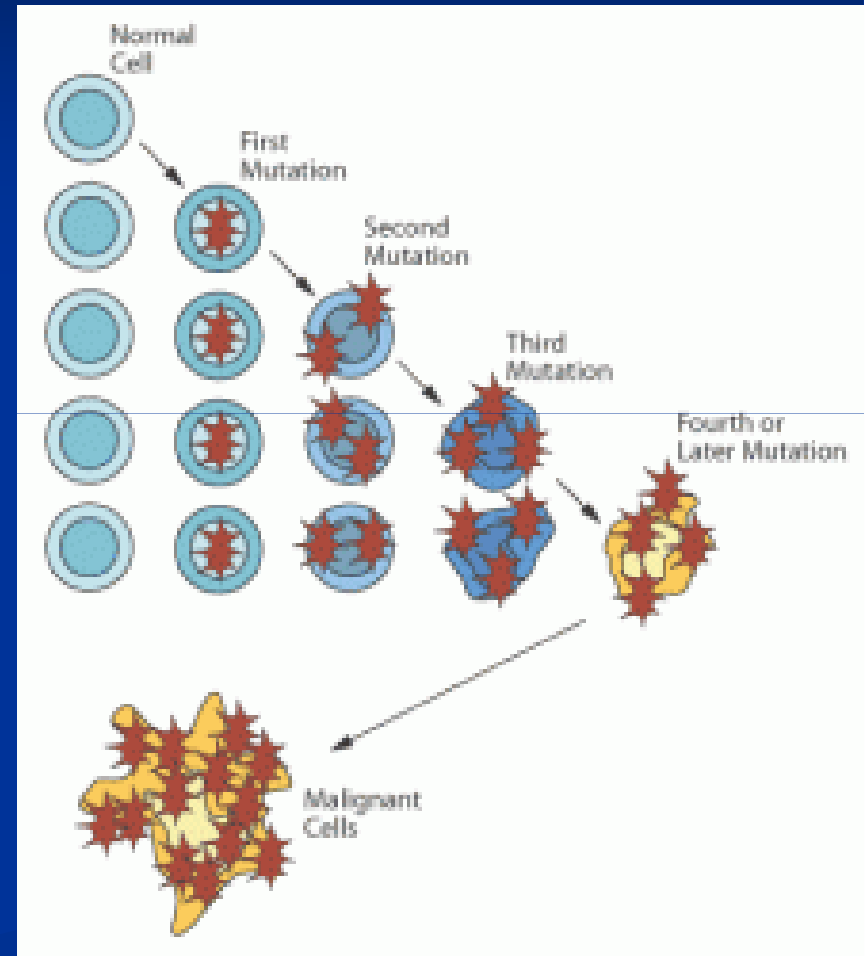

Přestavba chromozomu

Rakovina

- Normálně je rovnováha mezi buněčným dělením a buněčnou smrtí regulována - zajištění integrity organů a tkání
- Mutace vedoucí k rakovině narušují tuto rovnováhu

Změna protoonkogenu na onkogen

- Maligní buňky mají často chromozomové translokace, díky kterým se dostávají protoonkogeny do blízkosti silných promotorů a jsou přepisovány častěji. Jindy je to promotor, který se přesune do blízkosti protoonkogenu
- mutace může způsobit, že protein je více aktivní nebo více odolný vůči degradaci

Funkce celulárních onkogenů

- Onkogeny kódující transkripční regulační faktory
- Onkogeny kódující proteinkinázy (intracelulární a transmembránové) a receptory růstových faktorů
- Onkogeny kódující růstové faktory
- Onkogeny kódující signální transduktory
- Onkogeny inaktivující nádorové supresory
- Onkogeny blokující apoptózu

Protoonkogeny

- rakovina vzniká poškozením genů kontrolujících buněčný růst a dělení, a to buď fyzikálními nebo chemickými agens (mutageny, X-zářením atd.)
- protoonkogen = gen, který stimuluje normální buněčný růst a dělení
- onkogen = gen, který způsobuje rakovinu

onco = řec. tumor, nádor

Proliferační geny

- Kódují proteiny důležité pro růst a diferenciaci
- Pouze jeden gen (protoonkogen)
- V případě jejich abnormální aktivace - chybná exprese nebo jejich kvalitativní změna – mutace – onkogeny

Proliferační geny

■ Aktivace

Bodová mutace

Amplifikace (zmnožení) genu

Delece (ztráta části sekvence DNA) genu

Přestavba chromozomu

Inzerční mutageneze

Ras protein

- jedná se o tzv. G protein (aktivovaný GTP), který je součástí dráhy, předávající signál růstového faktoru přes celou cytoplasmu až do jádra
- normálně je dráha spuštěna růstovým faktorem
- mutovaný ras protein spouští dráhu i v nepřítomnosti růstového faktoru

Ras protein

- Mutace ras proteinu až u 30% karcinomů
- Aktivovaný ras protein aktivuje dráhu tyrozinkináz vedoucí k růstu buněk
- Aktivní ras s navázaným GTP
- Neaktivní ras s navázaným GDP (konverze pomocí GTPázy)
- Regulace exprese genu – změny v komplexním chování buněk – **proliferace a difenciace**

Antiproliferační geny

- Kódují proteiny, které se uplatňují jako brzdy zastavující buněčný cyklus v jeho kontrolních bodech
- Zabraňují abnormální proliferaci a přenosu poškozené genetické informace
- Označováné jako tumor-supresorové geny
- Nádorové supresory mají recesivní charakter – nutný defekt obou alel

Tumor supresorové geny

- translační produkty těchto genů normálně pomáhají zastavit nekontrolovatelný růst
- translační produkty tumor supresorových genů mají normálně v buňce různé úkoly:
  - opravují poškozenou DNA
  - kontrolují adhezi buněk k sobě či k extracelulární matrix
  - jiné přímo inhibují buněčný cyklus

Nádorové supresory - přehled

- p53
- pRb
- NF-1
- NF-2
- APC
- WT-1
- PTEN
- BRCA 1,2
- p16^{INK4}

Důsledky defektu

- Defekty WT1 – Wilmsův nádor ledviny
- Defekty PTEN – četné nádory v pokročilých stádiích vývoje (glioblastomy, melanoblastomy, atd.)
- Defekty BRCA 1 – predispozice a familiární výskyt karcinomů mléčné žlázy, ovaria a pravděpodobně prostaty a tlustého střeva
- Defekty BRCA 2 – navíc predispozice ke karcinomu pankreatu a hrtanu

APC

- **Mutace APC – familiární adenomatózní polypóza (FAP) tračníku – vysoký potenciál malignizace**
- **Tento gen se chová dominantně – k projevům dochází i při mutaci jedné alely!**

p53

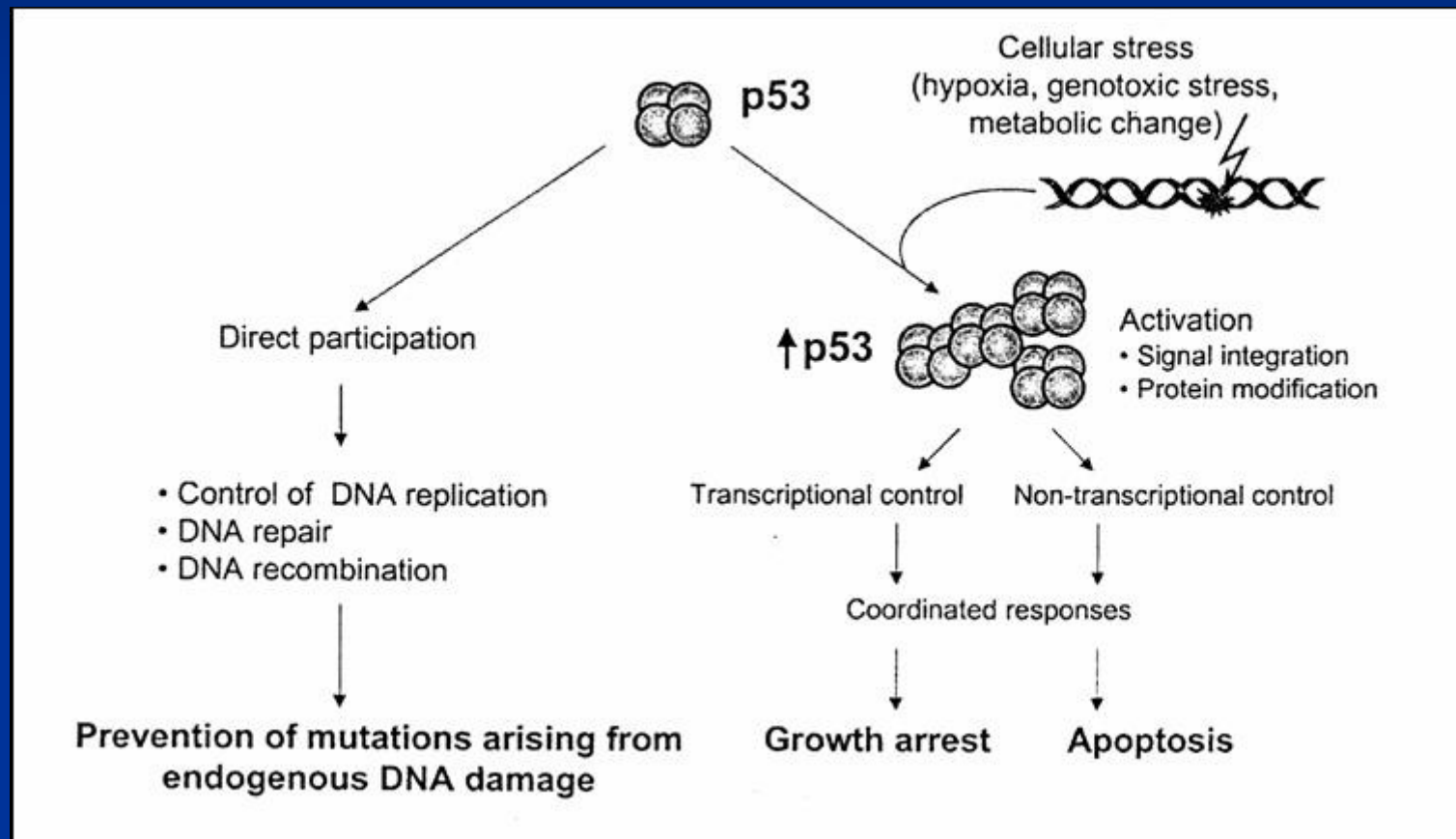
„Guardian of genome“, molekula roku 1992

- je tumor supresorový protein o hmotnosti 53 000 Daltonů
- p53 je transkripční faktor, který stimuluje syntézu proteinů inhibujících růst buňky:
  - aktivuje gen p21, jehož proteinový produkt se váže k cyklin-dependentním kinázám, čímž je získán čas pro opravu DNA
  - aktivuje geny, jejichž proteiny opravují DNA
  - pokud je DNA neopravitelná, aktivuje „sebevražedné“ geny, které rozběhnou apoptózu
- **Defekty p53 v lidských nádorech patří mezi nejčastější (mutace obou alel)**
- **Mutace – somatické buňky i germinální buňky**

Funkce p53

(převzato z *Cell. Mol. Life Sci.*, Vol 55, p 22, 1999)

Rakovinu způsobí až mnohonásobná mutace

- tumor supresorové alely jsou většinou recesivní - musí tedy zmutovat obě
- naopak poliferační onkogeny jsou většinou dominantní - stačí, aby zmutovala jedna
- nakonec je aktivován gen pro telomerázu

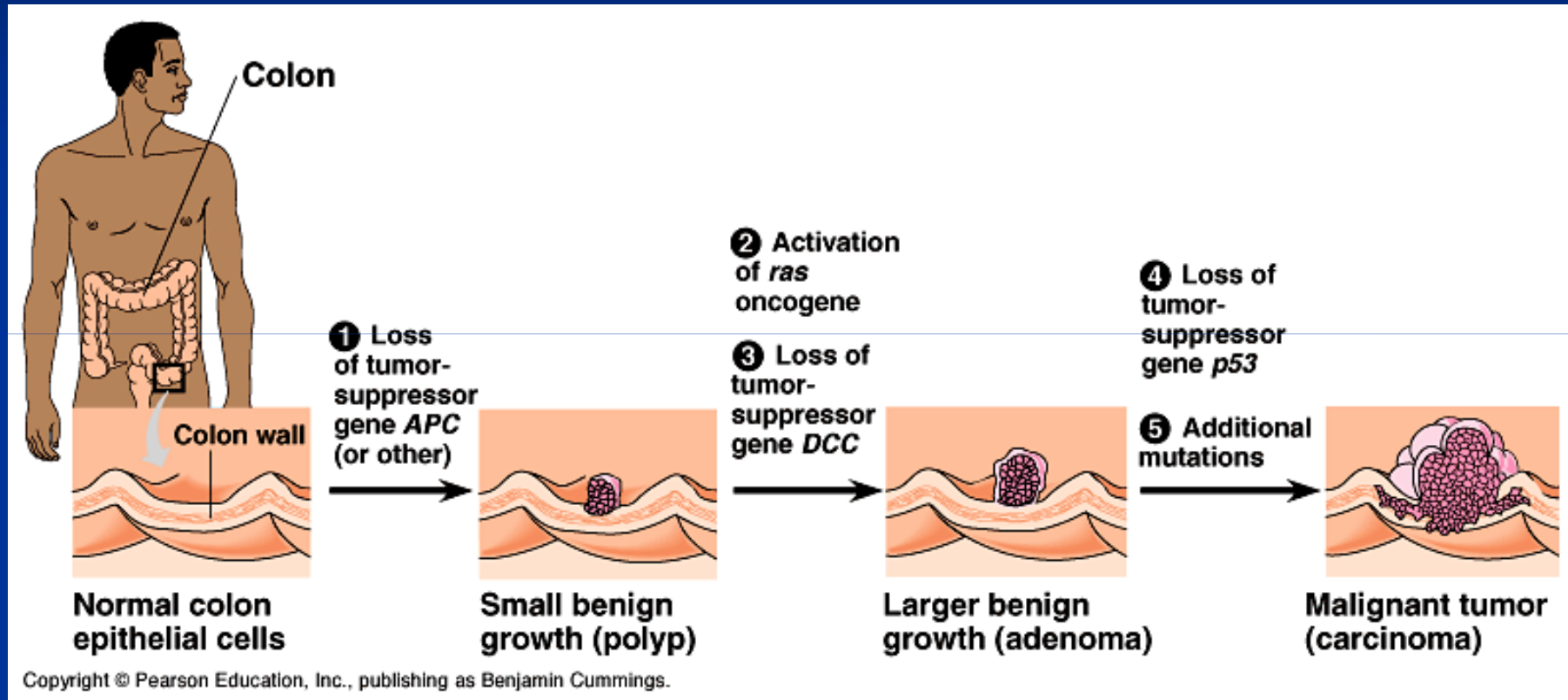
Nádory prsu

- Jen přibližně 5 - 10 % žen s nádory prsu má dědičnou formu onemocnění.
- Geny, jejichž mutace lze v postižených rodinách nalézt: *MSH2/MLH1*, *TP53*, *PTEN*, *STK11*, *BRCA1* a *BRCA2*.
- Největší klinický význam mají mutace v genech *BRCA1* a *BRCA2*.
- Četnost mutací genů *BRCA1* a *BRCA2* je rozdílná u různých etnických skupin a v různých geografických regionech.
- Rizikové rodiny v Německu a Nizozemí - kolem 20%, v Izraeli 47 %, v Rusku v 79 % a u Askenazi židů až 85 %.

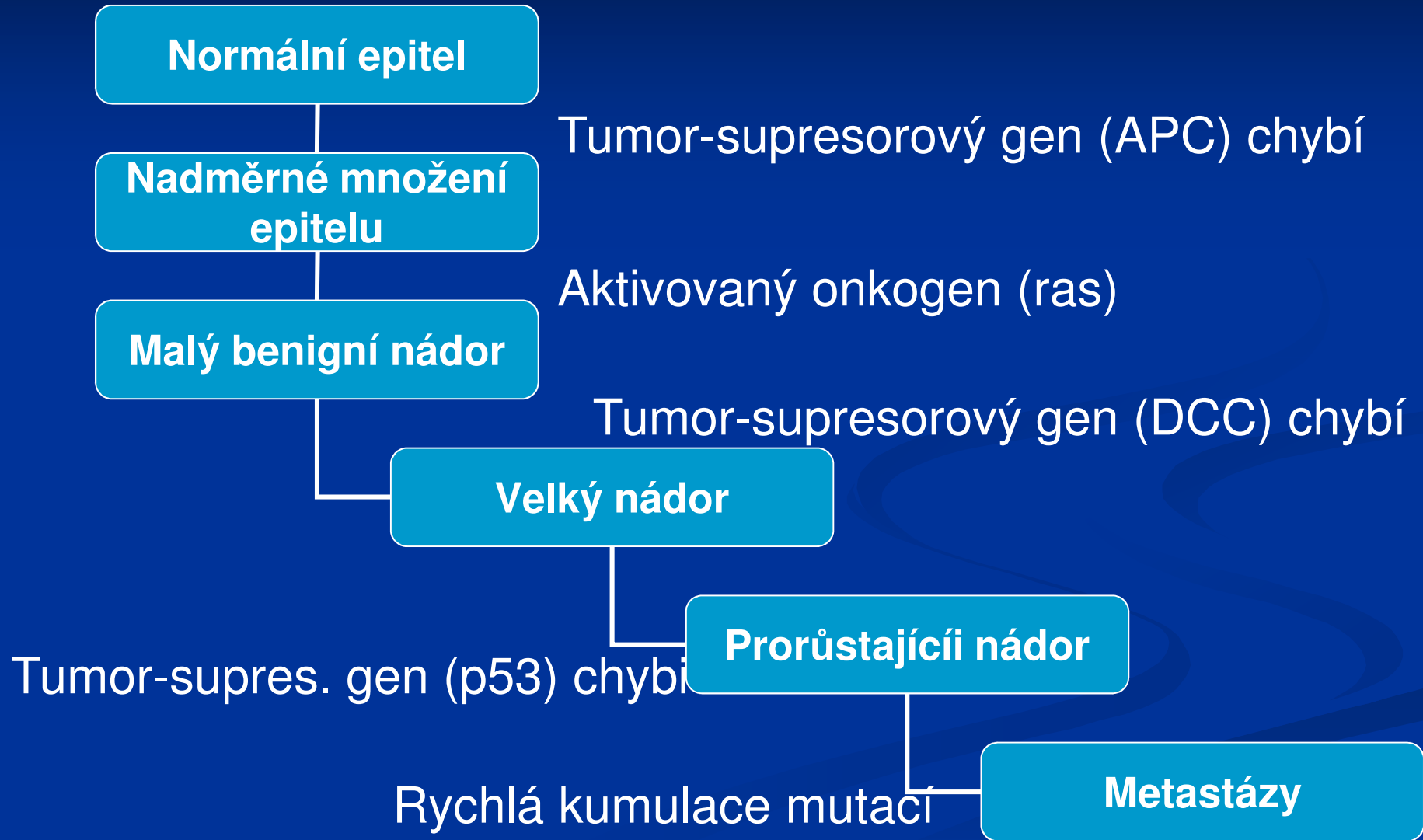
Kolorektální karcinom

- kolorektální karcinom - nejrozšířenější malignita v ČR
- nejprve vzniká polyp, tvořený „normálními“ buňkami, které se jen rychleji dělí
- tumor roste a může se stát maligním - v jeho buňkách se hromadí mutace tvořící onkogeny a knock-outované tumor supresorové geny

Rakovina tlustého střeva

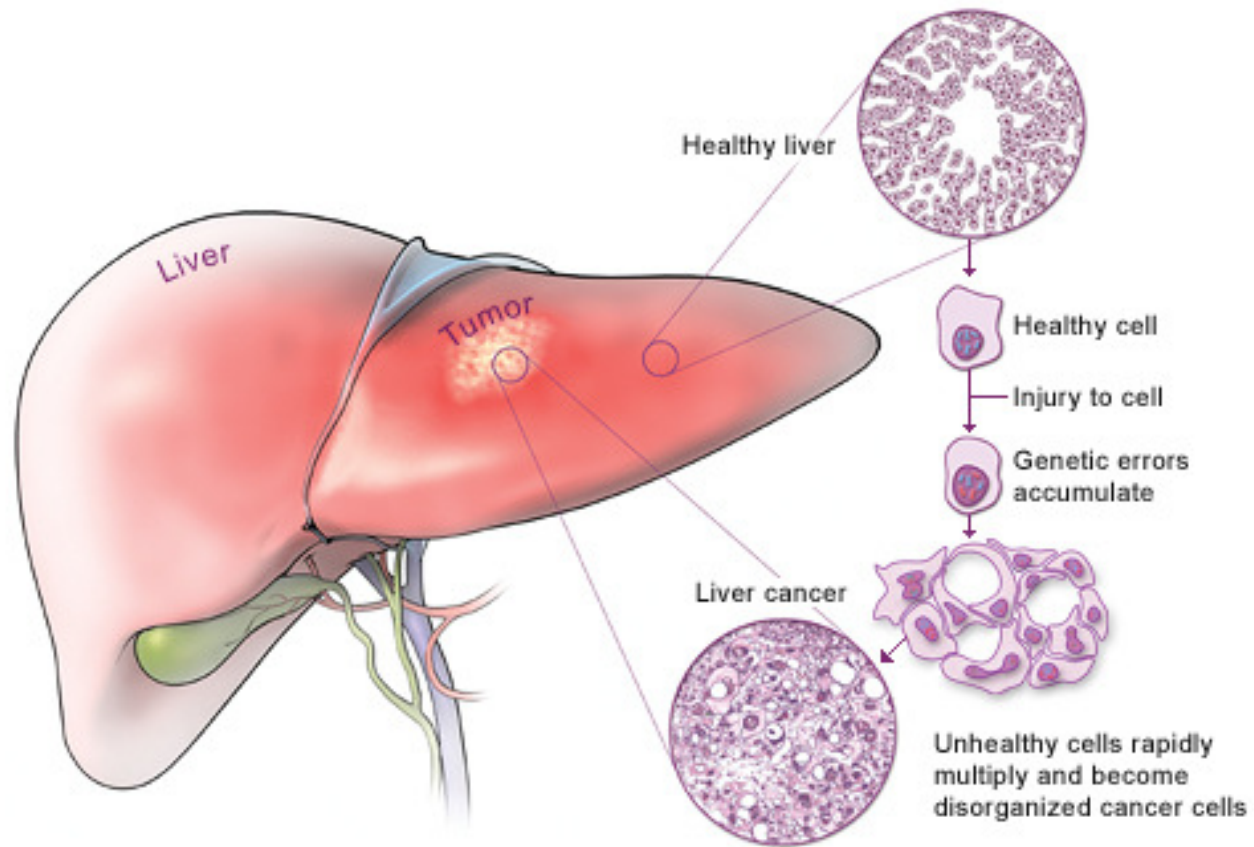

Vznik kolorektálního karcinomu (10-20 let)

Vznik rakoviny

Genetic mutation and cancer development

Rakovina

Charakterizována kombinací dvou poruch

1. Buňky se množí i bez signálu k dělení
2. Buňky kolonizují i oblasti vyhrazené pro jiné buňky

Samotná 1. – benigní nádor – lze dobře operovat

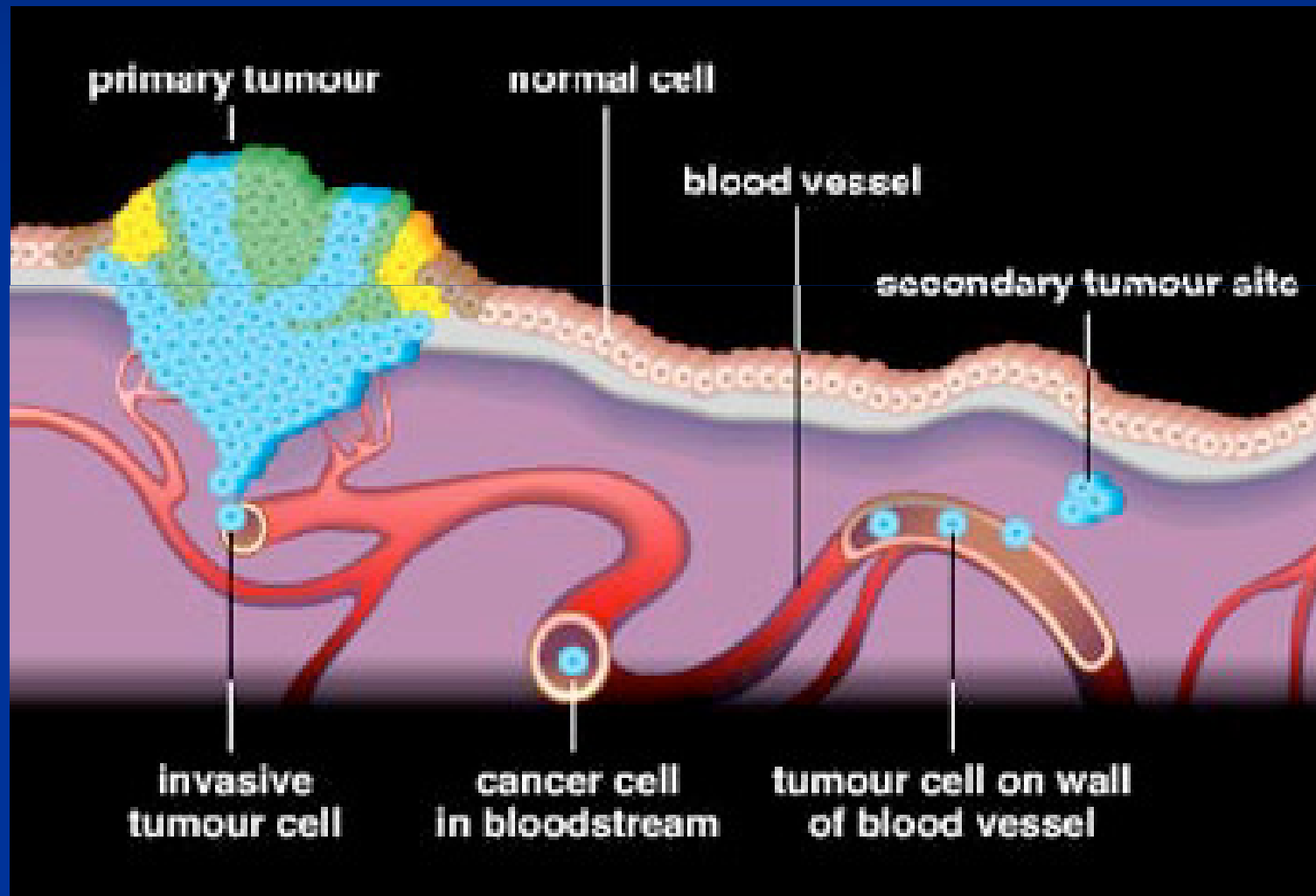
Kombinace 1.a 2. – tvoří se metastázy

Vlastnosti rakovinných buněk

- dokáží se vyhnout apoptóze
- mohou se neomezeně dělit (jsou imortalizované)
- samy si vytvářejí potřebné růstové faktory
- jsou necitlivé na inhibitory růstu
- mají zvýšenou rychlost buněčného dělení
- mají změněnou schopnost diferenciaci
- neschopnost kontaktní inhibice
- mají schopnost napadnout sousední tkáň
- mají schopnost budovat metastáze ve vzdálených místech
- mají schopnost podpořit růst cév (angiogeneze)

Vznik metastáz

Typy rakoviny

- Karcinomy - z epitelní (kožní) buňky, digestivního traktu nebo žláz
- Leukémie začíná v buňkách kostní dřeně
- Lymphoma je rakovina z lymfatické tkáně
- Melanoma vzniká v melanocytech
- Sarkoma začíná ve spojovací tkáni kostí nebo svalů
- Teratoma začíná v zárodku buněk

Nádory podle tkáně vzniku

- **Nádory z pojivové a krvetvorné tkáně (mezenchymální nádory)**
- nádory z tukové tkáně (např. lipom), z vaziva (např. fibrom), z řídkého hlenovitého vaziva (myxom) a nádory z cév (hemangiom)
- nádory z hladké či příčně pruhované svaloviny (leiomyom, rabdomyom), z chrupavky (chondrom) a z kostní tkáně (osteom)
- nádory z krvetvorné tkáně – leukemie a hemoblastomy (jejich podskupinou jsou lymfomy)

Nádory podle tkáně vzniku

- **Nádory z krycí tkáně (epitelové nádory)**
- nádory z výstelky – papilom a karcinom
- nádory z tkáně žláz – adenom a adenokarcinom
- nádor krycích blan – mezoteliom

Nádory podle tkáně vzniku

- **Nádory nervového původu (neuroektodermální nádory)**
- nádory z nervových uzlů – gangliocytem, feochromocytem a neuroblastom
- nádory z podpůrných buněk – např. neurinom a astrocytom
- nádory z pigmentových buněk v kůži – pigmentový névus a melanom

Nádory podle tkáně vzniku

- **Nádory smíšené**
- nádory ze smíšených tkání – buď prostě smíšené (např. fibroadenom), či napodobující určitý orgán (neuroblastom, hepatoblastom)
- nádory ze zárodečných buněk (germinální nádory) – seminom, teratom, embryonální karcinom a další

Mutace

- Všechny mutace se neprojeví naráz – hromadění mutací – nádory jsou typické pro starší věk
- Vrozené mutace (BRCA1, BRCA2..) – časnější vznik rakoviny
- Rakovina pochází z jediné buňky - může být klasifikována typem buňky, ve které vznikla, a její lokalizací.

Kancerogeneze

Etapovitý proces vzniku nádoru:

- 1. iniciace – první genetická změna, která se přenáší na další potomstvo původní buňky, ještě opravitelné změny genetické informace
- 2. promoce – další změny iniciací pozměněných buněk, změny již nevyhnutelně vedou k nádoru
- 3. progrese – aktivace různých genů vedoucí k neregulovatelnému chování buněk

Kancerogeneze

Podle toho, v jaké fázi působí, se kancerogeny popisují jako iniciátory a promotory

- - iniciátory – jsou genotoxické
- - promotory nejsou genotoxické (peroxydy, katecholaminy, nitrofurany, chronické dráždění)

Fyzikální karcinogeny

Ionizující a neionizující (UV) záření

- neionizující záření je součástí normálního světla, přirozené ionizující záření má zdroj v zemském podloží, ve slunečním a kosmickém záření
- přenos energie vede k přímému poškození DNA, nejčastěji formou zlomů na chromozomech, nebo vede k ionizaci vody a k nepřímému poškození volnými radikály

Chemické karcinogeny

- nejnebezpečnější – PAU (benzpyren, benzantracen...), nitrosaminy (uzeniny, smažené jídlo)
- detoxikace PAU - glutathion-S-transferasa - polymorfni - u 50% bělochů chybí - tito lidé mají při styku s cigaretovým kouřem mnohem vyšší riziko ca plic a měchýře
- volné radikály
- metabolity alkoholu
- anorganické látky – arzen, nikl, chrom, těžké kovy

Biologické kancerogeny

- Aflatoxin – nádory jater (mutace p53), hlavně v Číně a v Africe (aflatoxin B1),
- Chronický zánět –
  - granulocyty vylučují velké množství volných radikálů

Viry a vznik rakoviny

- 15 % všech rakovin je virového původu
- Mají schopnost získat hostitelský gen
- Genom karcinogenních virů obvykle obsahuje nějaký onkogen nebo gen inaktivující tumor-supresorový gen
  - Viry mohou i aktivovat protoonkogen

Viry

- **Retroviry** způsobují leukémie
- **Herpesviry** - viry hepatitidy - způsobují rakovinu jater
- **Papilomaviry** způsobují rakovinu děložního hrdla

- Transformační viry – způsobují rakovinu
  - Většinou u zvířat (kuřecí sarkomy...)
  - U lidí výjimečně

Přispěly k objevům principu vzniku rakoviny

Retroviry

- 1911 - Rous – přenosný sarkom u kuřat
- Etiologické agens – retrovirus (RSV)
- Retrovirus
  - RNA virus
  - Reverzní transkriptáza (Temin, Říman) – přepis z RNA do hostitelské DNA
  - Inkorporovaný virus – provirus
  - Geny viru schopné indukovat nádorovou transformaci – virové onkogeny – sekvenčně identické s některými geny u savců
- **Retrovirové onkogeny**
  - Akutně transformující viry
  - Pomalu transformující viry (inzerční mutageneze)

Epigenetické změny

- před mutacemi dochází u postižených buněk ke změnám epigenetickým
- Většinou jde o připojení metylových skupin na konkrétní místa genů - „ztluštění“ vlákna DNA, které znemožňuje správné čtení kódu
- některé geny kompletně zapnou nebo vypnou, nebo jen mírně oslabují jejich činnost
- kritický bod pro vznik rakoviny

Vývoj nádoru

- epigenetické rozvrácení buněk, které zajišťují obnovu tkání. Změní se normální regulace genů - populace množících se buněk
- nastartování mutací uvnitř této populace rozvrácených buněk v jejich časných stádiích růstu, kdy dochází k přestavbě chromozómů
- genetická a epigenetická nestabilita, která vede k šíření nádorové tkáně

Epigenetické změny

- Sledování těchto nepatrných úprav vlákna DNA by mělo lékařům pomáhat zahájit preventivní léčbu nádorů ještě před tím, než k mutacím dojde
- Je sice pravda, že lidský genom již byl kompletně přečten, ale v tomto případě nám to je platné asi jako mrtvému zimník

Diagnostika nádorů

- V časném stadiu jsou pacienti bez příznaků
- Diagnostický práh onkomarkerů umožňuje v příznivých případech odhalit nádor o hmotnosti 1 mg, tedy asi 10^6 maligních buněk
- Běžnými diagnostickými metodami (RTG, CT, mammograf) se odhalí tumor, který obsahuje nejméně 10^9 buněk, tedy nádor v průměru 1 cm - riziko je už 25%
- Nádor této velikosti je schopen metastazovat

Proteomika

- Proteomika se zabývá globálním hodnocením exprese genetické informace na úrovni bílkovin (proteomem)
- Obor snažící se identifikovat všechny bílkoviny, které jsou v tkáni
- Cíl - objevit proteinové biomarkery rakoviny
  - Možnost včas a spolehlivě vyhledat karcinom
- Techniky –
  - Dvojměrná elektroforéza
  - Hmotnostní spektrometrie (MS1)
  - Tandemová MS2 pro identifikaci jednotlivých vhodných proteinů

Primární prevence

- objektem je celá společnost a její životní prostředí, snažíme se ovlivnit incidenci
- riziko hledáme – v genetice, v životním prostředí a v životním stylu
- hlavní zevní vlivy na karcinogenezi – strava (36%), tabák (31%), infekce (11%), sexuální chování (7%), pracovní prostředí (4%), alkohol, znečištění ovzduší, medicína aj.
- zasahujeme hlavně v oblasti životního stylu – kouření, strava, tělesný pohyb

Sekundární prevence

sledujeme přednádorové stavy nebo se snažíme co nejdříve detekovat nádor

- snažíme se tedy ovlivnit mortalitu
- podílí se na tom nejen lékař, ale i veřejnost (samovyšetřování apod.)
- důležitým prostředkem sekundární prevence je screening

Screening

v současné době u 3 tumorů –

- ca čípku – gynekologické vyšetření, stěry na cytologii, detekce HPV
- mamografický screening
- screening na kolorektální ca – okultní krvácení po 50. roce, jednou za rok

Zásady screeningu – nemoc musí být častá v populaci

- dobře definované přednádorové stavy nebo neinvazivní stádia
- vysoce specifické metody, jednoduché a levné
- průkaz snižování incidence a významu

Kdo by měl být testován

- **Nemocné osoby bez rodinného výskytu nádorů:**
  - Karcinom prsu nebo vaječníků diagnostikovaný u ženy do 35 let věku
  - Karcinom prsu u muže vzniklý v kterémkoliv věku po vyloučení jiné příčiny (např. Klinefelterův syndrom - XXY)
  - Výskyt nádoru prsu a vaječníků u jedné osoby
  - Oboustranný karcinom prsu, první diagnostikován do 40 let věku
  - Medulární karcinom prsu +/-

Kdo by měl být testován

- **Nemocné osoby s rodinným výskytem nádorů:**
  - Dvě příbuzné prvního stupně (přes otce druhého stupně) s nádorem prsu nebo s nádorem vaječníků, alespoň jedna diagnostikována ve věku pod 50 let
  - Tři a více karcinomů prsu nebo vaječníků u příbuzných prvního i druhého stupně v jedné linii bez věkové limitace
- **Zdraví rodinní příslušníci pozitivně testovaných osob, muži i ženy, od 18 let věku.**

Nádorové markery

Nádorové markery

- Látky, jejichž stanovení v tkáni nádoru (*kvalitativní*) nebo v krevním séru či jiných biologických tekutinách (*kvantitativní*) pacienta s neoplastickým onemocněním **poskytne informaci o biologických vlastnostech a chování nádoru**

kvalitativní histopatologické stanovení – upřesnění dg, podklad pro výběr vhodných markerů

kvantitativní stanovení – sledování progresu, regrese → prognóza, terapie

Využití nádorových markerů

- Diagnostický práh onkomarkerů umožňuje v příznivých případech odhalit nádor o hmotnosti 1 mg, tedy asi 10^6 maligních buněk
- Běžnými diagnostickými metodami (RTG, CT, mammograf) se odhalí tumor, který má nejméně 10^9 buněk, tedy nádor v průměru 1-2 cm
- Nádor této velikosti je schopen metastazovat

Historie

- První pozorování 30.léta 20.století – **choriový gonadotropin** (fyziologicky produkován placentou) objeven u mladých mužů s nádorem varlete (*Zondek*)
- 70.léta 20.století - α_1 -**fetoprotein** objeven při pokusných transplantacích nádoru jater u myši (hepatom) (*Tatarinov*), krátce nato popsán i u lidských hepatomů (*Abelev, Masopust*)
- Následně intenzivní výzkum další onkofetálních antigenů a jejich praktické **využití v onkologii a prenatální diagnostice**

Klinickobiochemické rozdělení nádorových markerů

- Onkofetální antigeny
- Tkáňově a orgánově specifické antigeny
- Nespecifické antigeny

Onkofetální antigeny

- - látky produkované organismem ve fetálním období či placentou, po narození se tvoří jen v souvislosti s nějakým onemocněním, zpravidla nádorovým.

Antigeny, které se objevují brzy v průběhu ontogenze, jsou postnatálně charakteristické pro méně diferencované (tj. malignější) nádory.

α_1 -fetoprotein (**AFP**),

lidský choriový gonadotropin (**hCG**),

karcinoembryonální antigen (**CEA**)

Tkáňově a orgánově specifické antigeny

- látky, které se fyziologicky nacházejí ve zdravé tkáni či orgánu a mimo něj pronikají jen v minimálně. Za patologických stavů (nádorové onemocnění, zánět, trauma) dochází k jejich zvýšenému uvolňování.
  - prostatický specifický antigen (**PSA**), neuron specifická enolasa (**NSE**), protein **S-100**, rozpustné fragmenty cytokeratinů (**TPA, TPS, CYFRA 21-1**), většina **CA** antigenů definovaných pomocí monoklonálních protilátek, antigen karcinomů ze squamosních buněk (**SCC**), thyreoglobulin (**TG**), hormony a jejich prekursorů u nádorů žláz, které je fyziologicky produkují (C-peptid u insulinomu, kyselina vanilmandlová u feochromocytomu)

Nespecifické antigeny

- enzymy a hormony produkované nádory (u nádorů z orgánů, které je fyziologicky neprodukuje – *paraneoplastický projev*).
feritin, thymidinkinasa (TK), β_2 -mikroglobulin, některé reaktanty akutní fáze, hormony produkované nádory orgánů, které je fyziologicky neprodukuje, např. plicní nádory – ACTH, ADH, parathormon a další

Chemická povaha nádorových markerů

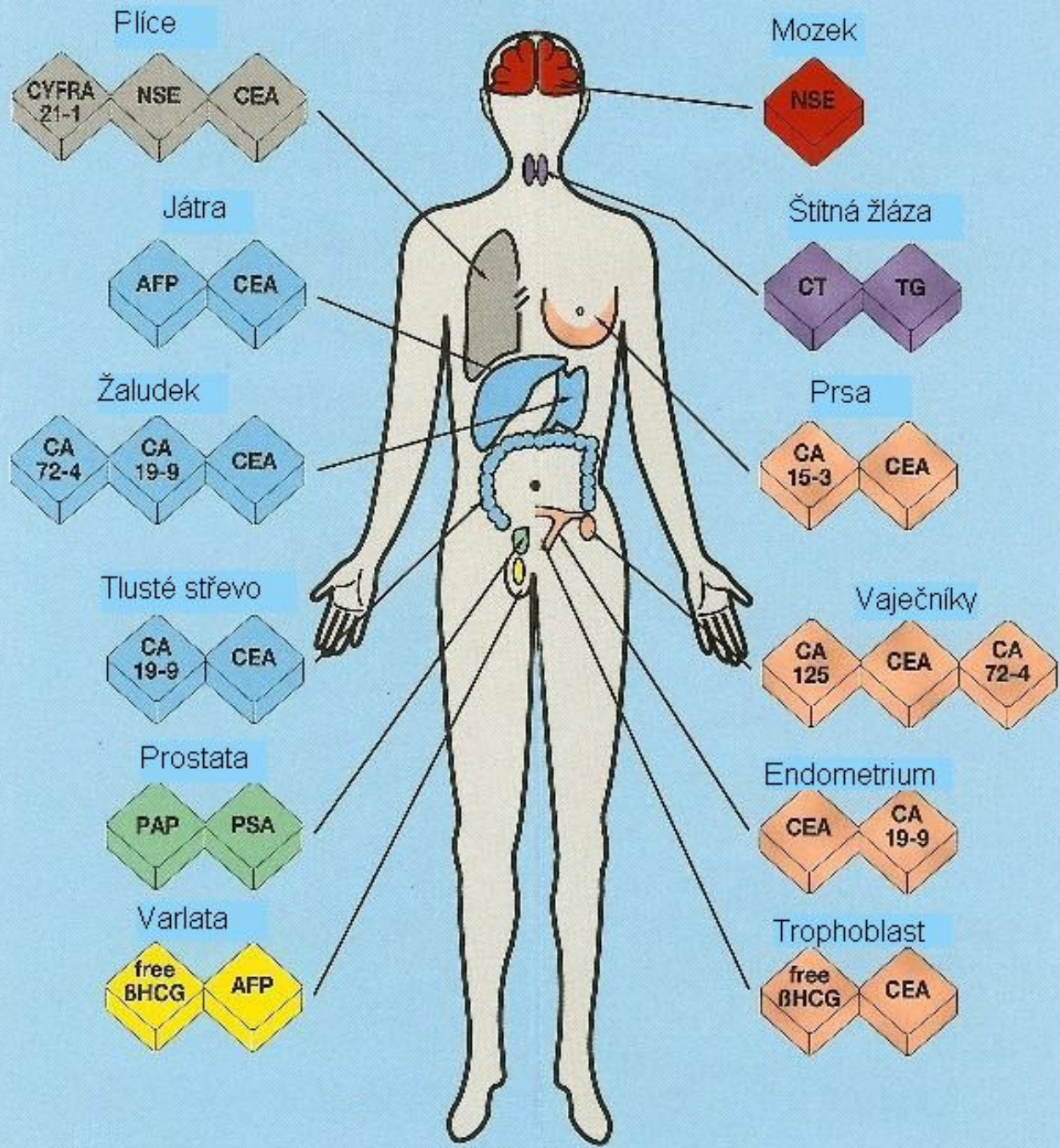
- **Enzymy** – prostatický specifický antigen (**PSA** – serinová proteasa), **NSE, TK, LDH**
- **Cytokeratiny** (rozpuštěné deriváty) – tkáňový polypeptidový antigen (TPA), fragment cytokeratinu 19 (CYFRA 21-1)
- **Hormony** (a příbuzné látky) – růstový hormon (GH), ACTH, Tg, prolaktin, kalcitonin, parathormon (PTH), gastrin, (hCG)
- **Imunoglobuliny** (a příbuzné látky) – IgG, IgM, IgA, IgD, IgE, β_2 -mikroglobulin
- **Glykoproteiny, glykolipidy a sacharidy**
AFP, hCG, SCC, CA 19-9 (glykolipid), CA 125 (glykoprotein), CA 50 (glykolipid), CA 15-3 (sialomucin), CA 72-4, CEA, Tg

Ideální marker

- Vysoce specifický – nevyskytuje se u benigního onemocnění a zdravých osob
- Vysoce citlivý – začne se měřitelně zvyšovat v samém počátku onemocnění
- Orgánově specifický
- Koreluje s velikostí a stadiem nádoru
- Koreluje s prognózou
- Má spolehlivou předpovědní hodnotu

Ideální marker

- Neexistuje
- Zatím

Možnosti využití nádorových markerů

- Screening
- Potvrzení diagnózy
- Sledování choroby, prognóza
- Monitorování odpovědi na léčbu
- Sledování po léčbě, detekce návratu onemocnění

Screening

- není možný přes celou populaci
- cílený na rizikové skupiny
- mamograf pro Ca prsu
- karcinom prostaty – PSA
- kolorektální karcinom – krev ve stolici

Potvrzení diagnózy

- diferenciální diagnostika
- pouze pro karcinom varlat a choriokarcinom pro hCG a AFP
- je třeba brát v úvahu benigní onemocnění zvyšující TM

Vhodné využití nádorových markerů

- Screening
- Potvrzení diagnózy

- Sledování choroby, prognóza
- Monitorování odpovědi na léčbu
- Sledování po léčbě, detekce návratu onemocnění

Interpretace výsledků TU markerů

- Dříve – porovnání s referenčním rozmezím
- Dnes dopor. **určení individuální hladiny** (koncentrace TU markeru ve „stabilizovaném“ stavu, tj. po operaci - odstranění nádorové masy) a následné **dynamické sledování**

Výpovědní hodnota vyšetřovaného markeru závisí na jeho

1. Specificitě

- schopnost vyloučit chorobu při negativním výsledku
- vyšší snižuje falešnou pozitivitu

správně negativní

---

správně negativní + falešně pozitivní

Dále závisí na jeho

2. Senzitivitě

- schopnost určit chorobu při pozitivním výsledku
- vyšší snižuje falešnou negativitu

$$\frac{\text{správně pozitivní}}{\text{správně pozitivní} + \text{falešně negativní}}$$

např. pro karcinom tlustého střeva má CEA

95% specificitu – označí nesprávně 5%
vyšetřovaných jako nemocné

70% senzitivitu – nezachytí tedy 30%
nemocných

Nové možnosti vyšetřovacích metod

- **Dříve**
  - náročná vyšetření dostupná jen na specializovaných pracovištích.
- **Dnes**
  - imunochemická stanovení s výsledkem do několika hodin
- ! **Problém**
  - cena je nižší, ale mnohonásobná oproti rutinní biochemii
  - výpovědní hodnota vyšetření je neadekvátní

Imunochemická stanovení

- Radioimunoanalýza (RIA, IRMA)
- Enzymoimunoanalýza (ELISA, EIA, MEIA)
- Fluorescenční (FIA) nebo
- Chemiluminiscenční (CLIA) imunoanalýza

ADVIA:CENTAUR Siemens

Chemiluminescence

- CEA
- hCG
- AFP
- CA 15-3
- CA 125
- CA 19-9
- Ferritin
- HER2/neu

Doporučení EGTM

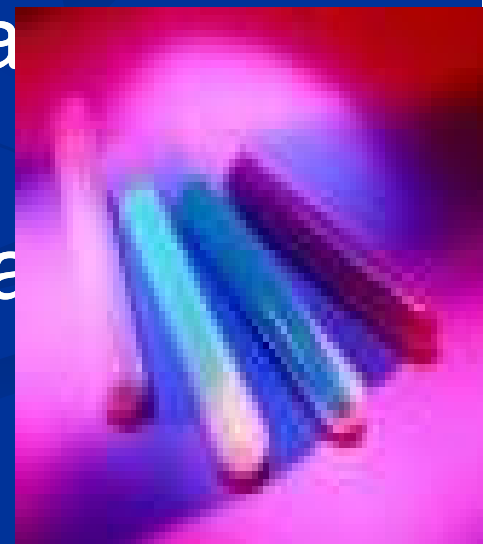
(Evropské skupiny pro nádorové markery)

- Požadavky na kvalitu a kontrolu
- Nádory onkofetální
- Nádor prostaty
- Nádor prsu
- Gynekologické nádory
- Gastrointestinální nádory
- Plicní nádory

Preanalytická část

- informovat lékaře o požadavcích na odběr je povinnost laboratoře
- nádorové markery mají zanedbatelnou diurnální variabilitu
- dříve nepoužitá odběrová zkumavka
  - detergenty, chlornany - ruší stanovení
- skladovat při 2-8°C do 48 h, pak mrazit

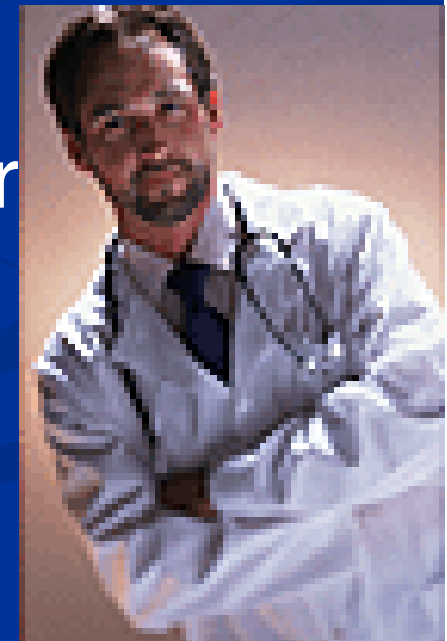

Preanalytická část

- Vliv odběru a manipulace se vzorkem
  - citlivost na hemolýzu - NSE, do 60 min po odběru stáhnout sérum
  - PSA - do 3 hodin stáhnout sérum
  - sliny, pot- SCC, CA 19-9, CEA, TPS
- Vliv použité metodiky
  - léčba monoklonálními protilátkami může ovlivnit imunochemické stanovení užívající podobné protilátky
  - při vysoké koncentraci „hook effect“ – řešení - metody používající několikakrokovou analýzu

Onkofetální nádory

- U mužů nejčastější maligní onemocnění ve věku 15-35 let
- AFP, hCG, LDH
- hladina markerů má vliv na volbu terapie
- screening - žádný vhodný marker
- 90% léčitelnost
- monitorování léčby
  - 1.rok - každý měsíc
  - 2-3 rok - každý 2 měsíce

AFP

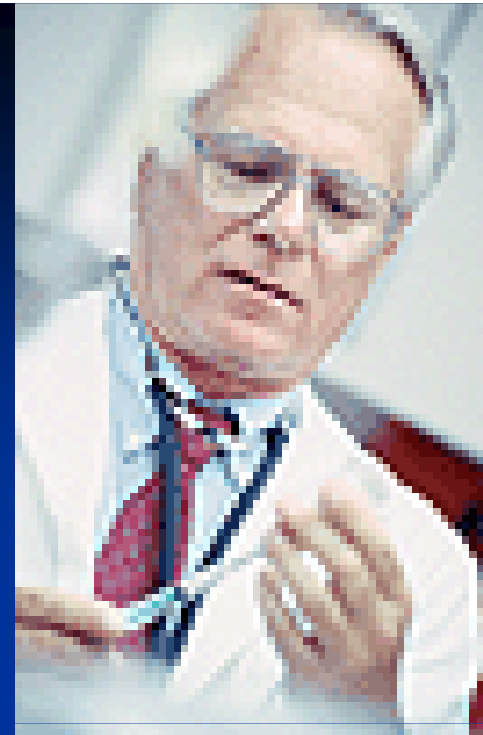
- glykoprotein podobný albuminu
- diagnostika a monitoring primárního hepatocelulárního karcinomu a germinálních nádorů
- prognostika germinálních nádorů
- ref.meze do **10 μg/l**
- biolog.poločas - **5 dní**
- falešná pozitivita - hepatitida, cirhóza, nekróza jater, gravidita

hCG

- glykoprotein, podjednotky α a β
- diagnostika a monitoring onkofetálních nádorů
- 97% senzitivita
- ref.meze do **10 IU/l**
- biologický poločas - **1-2 dny**
- falešná pozitivita - myomy, ovariální cysty

Nádory prostaty

- častá příčina smrti u mužů
- včasná detekce
- PSA, FPSA
- screening nemá dostatečnou výtěžnost (30%) -
specificitu PSA lze zvýšit měřením objemu prostaty nebo
seriovým měřením PSA - „doubling“ time
- až 80 typů stanovení PSA- monitorování stejnou metodou
- asi 25% karcinomů nemá zvýšené PSA - další diagnostika

PSA

- glykoprotein, serinová proteáza
- diagnostika a monitoring karcinomu prostaty
- screening u symptomatické populace
- odběr krve před jakoukoliv manipulací s prostatou
- ref.meze do 4 $\mu\text{g/l}$
- biologický poločas - **2 - 5 dní**
- FPSA - odlišení benigní hyperplazie, jinak nevhodný pro sledování terapie

Nádor prsu

- u žen v prům. zemích jedna z nejčastějších příčin smrti
- CEA, CA 15-3 + cytokeratiny (TPA, TPS, CYFRA 21-1)
  - 12.2% riziko
  - nepoužitelné pro včasnou diagnostiku nádoru
  - vysoká hladina markeru - vzdálené metastázy (60-80%)
  - monitorování léčby

CEA

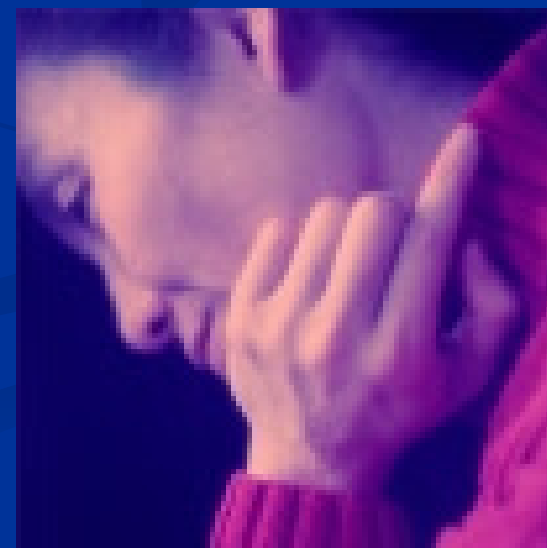
- karcinoembryonální antigen - glykoprotein
- diagnostika nádoru prsu, plic, dobře diferencovaných kolorektálních nádorů
- monitorování kolorektálních nádorů
- ref.meze do **10 $\mu\text{g/l}$** , u kuřáků vyšší hladiny
- biologický poločas - **1-2 dny**
- falešná pozitivita - záněty GIT, hepatitida, cirhóza, pankreatitida

CA 15-3

- mucin identifikovaný monoklonálními protilátkami
- diagnostika a monitorování nádoru
- 70% žen s vyšší hladinou má metastázy
- při progresi 75% citlivost při 90% specifitě
- ref.meze do **31 kIU/l**
- biologický poločas - není znám
- falešná pozitivita - poměrně častá, do 50 kIU/l, onemocnění vaječníků, plic, prsů, hepatitida, cirhóza

Gynekologické nádory

- u žen 15% všech nádorů - nejčastější jsou nádory endometria, pak vaječníků a čípku děložního
- **CA 125, SCC, hCG, AFP**
- chybí časné symptomy - až 70% pokročilá stadia nádorů
- CA 125 - nádor endometria - adenokarcinomy
- hCG – choriokarcinom
- SCC - nádor čípku
- pouze monitorování léčby

CA 125

- nemucinózní glykoprotein identifikovaný monoklonální protilátkou
- monitorování nádorů vaječníků, endometria
- screening jen u vybrané populace - nízká citlivost i specifita markeru
- prognóza po terapii - vyšší hladina po operaci vždy znamená návrat, nízká neznámá, že k návratu nedošlo
- ref.meze do **35 kIU/l**
- biologický poločas - **2- 6 dní**
- falešná pozitivita - **menstruace**, hepatopatie, onemocnění ovárií, endometria, pankreatitida, gravidita

SCC

- glykoprotein - serin proteinázový inhibitor
- diagnostika nádoru čípku děložního, pomoc při histologické diagnóze u nádorů plic dále u nádorů hlavy, krku, jícnu a vaginy zvýšený
- monitorování léčby, nevhodný pro diagnostiku
- ref.meze do **2 µg/l**
  - SCC > 2 µg/l -95% pravděpodobnost NSCLC a 80% pravděpodobnost, že jde o squamózní nádor
- biolog.poločas - **20 minut** - pro hodnocení efektu terapie
- falešná pozitivita - psoriáza, nemoci plic, jater a ledvin, ovariální cysty, mastopatie, gravidita, dialýza

Gastrointestinální nádory

- v ČR u žen i mužů na 2.místě v úmrtnosti na nádory
  - 2x častější než v USA - dědičné faktory
- Kolorektální nádory - CEA
- Slinivka břišní - CA 19-9
- Žaludek - CA 72-4, CEA, CA 19-9
- Jícen - SCC, CYFRA 21-1, TPS, TPA, u adenokarc.
- Hepatocelulární nádory - AFP rozšířené v Číně a části Afriky
- **Screening** - nevhodný u asymptomatické populace - nízká senzitivita i specifita markerů

CA 19-9

- glykoproteinový antigen mucinózního typu, příbuzný antigenu krevní skupiny Lewis H -5% populace jej neprodukuje
- diagnostika a monitorování nádoru pankreatu
- cholestáza zvyšuje hladinu
- ref.meze do **37 kIU/l**
- biologický poločas - asi 7 h
- falešná pozitivita - akutní hepatitida, pankreatitida, biliární choroby, revmatické choroby

CA 72-4

- Glykoprotein identifikovaný monoklonální protilátkou
- vysoká specificita (až 100%), citlivost vyšší než CEA a CA 19-9
- monitorování nádoru žaludku
- vhodný při sledování terapie u pacientů s krevní skupinou Le a-/b- místo CA 19-9
- ref.meze do **4 kIU/l**
- biologický poločas - není znám
- falešná pozitivita - nepříliš častá, onemocnění žaludku

Nádory plic

- u mužů i u žen v industrializovaných zemích jedna z nejčastějších příčin smrti
- chemicky vyvolané karcinomy
- CYFRA 21-1, CEA, NSE, CA 125, TPA
- rozdělení podle histologických typů
  - nádory squamózních buněk
  - adenokarcinomy
  - velkobuněčné nádory
  - malobuněčné nádory (SCLC)
    - - 20-25% liší se klinicky i biologicky ostatních typů

CYFRA 21-1

- stanovuje fragmenty cytokeratinu 19
- monitorování NSCLC a nádoru močového měchýře
- vysoká senzitivita pro NSCLC
- ref.meze do 3,3 µg/l
- biologický poločas - několik hodin
- falešná pozitivita - chronické renální selhání, cirhóza, astma, tuberkulóza, akutní infekce.

NSE

- glykolytický neurospecifický izoenzym enolázy
- diagnostika a monitorování SCLC, neuroblastomů, apudomů
- u nádorů CNS se stanovuje v likvoru
- ref. meze do **14,7** $\mu\text{g/l}$
- biologický poločas - **1 den**
- separovat sérum do 60 minut po odběru!
- falešná pozitivita - dlouhé stání krve po odběru, jaterní a plicní onemocnění

Markery posledních 5 let

- Chromogranin A
  - marker první volby u neuroendokrinních tumorů, i pro karcinom prostaty v případě jeho neuroendokrinní diferenciance.
- Nádorový izoenzym pyruvátkinázy
  - Pro histologicky homogenní seminomy nebo karcinomy ledvin
- Interleukin-6 (IL-6)
  - senzitivní marker hepatocelulárního karcinomu,
  - nemocní s extrahepatálními metastázami mají až 50x zvýšené hladiny

Další používané markery

- **TPA** -tkáňový polypeptid. antigen, cytokeratiny 8, 18, 19
- **TPS** - cytokeratin 18
- **TK** - tymidinkináza - ukazatel buněčné proliferace
- **β2-microglobulin** - nízká hmotnost, prochází do moče, chronická lymfatická leukémie, mnohočetný myelom
- **Ferritin** - akutní myeloblastická leukémie, Hodgkinova choroba, mnohočetný myelom

Méně časté markery

- **S100B** - protein fyziologicky se vyskytující v nervové tkáni, slouží k monitorování pacientů s maligním melanomem.
- **CA 549** - mucin - nádory prsu
- **MCA** (mucin-like cancer associated antigen) metastazující nádory prsu

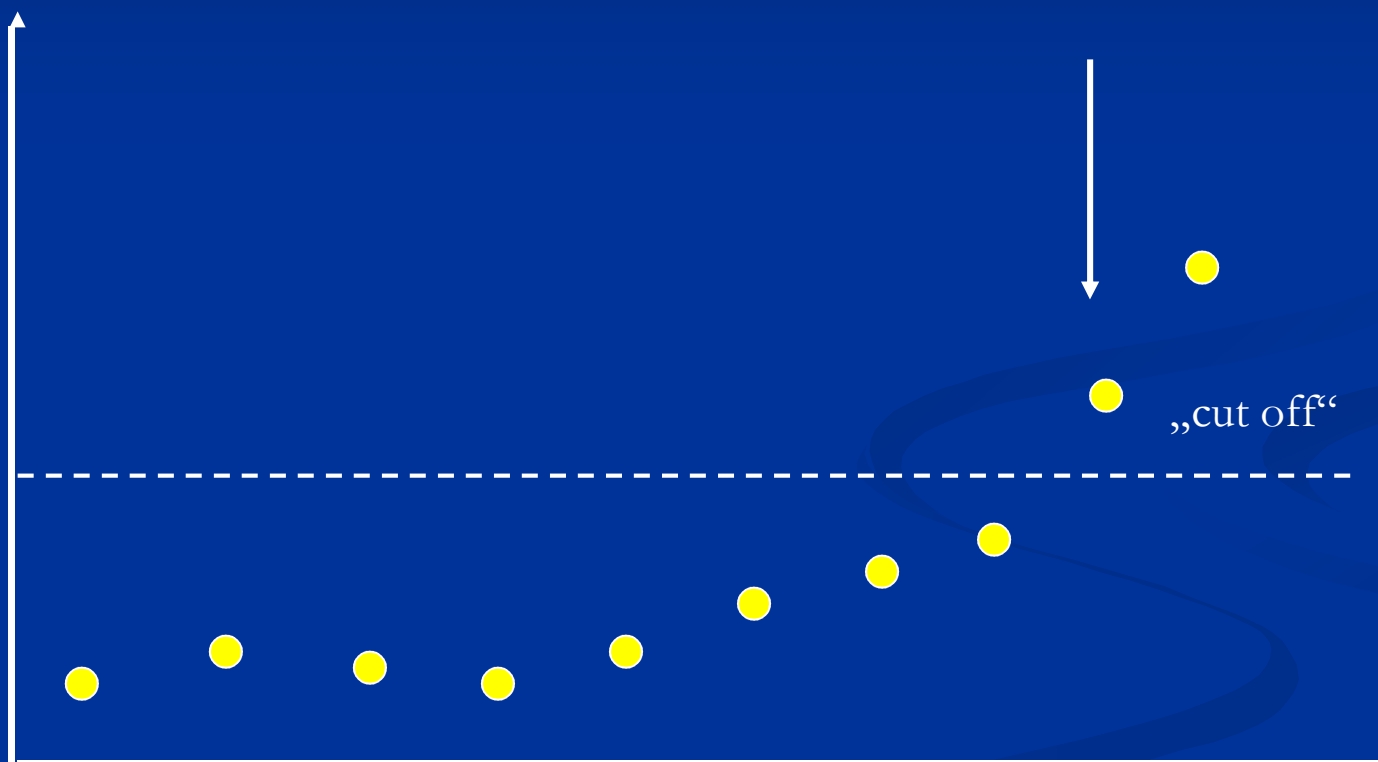
Práce se získanými údaji

- sledovat trend růstu hladin nádorového markeru i v rámci referenčních mezí
- možnost kumulativních nálezů
- využití dostupných expertních programů

Dynamické sledování

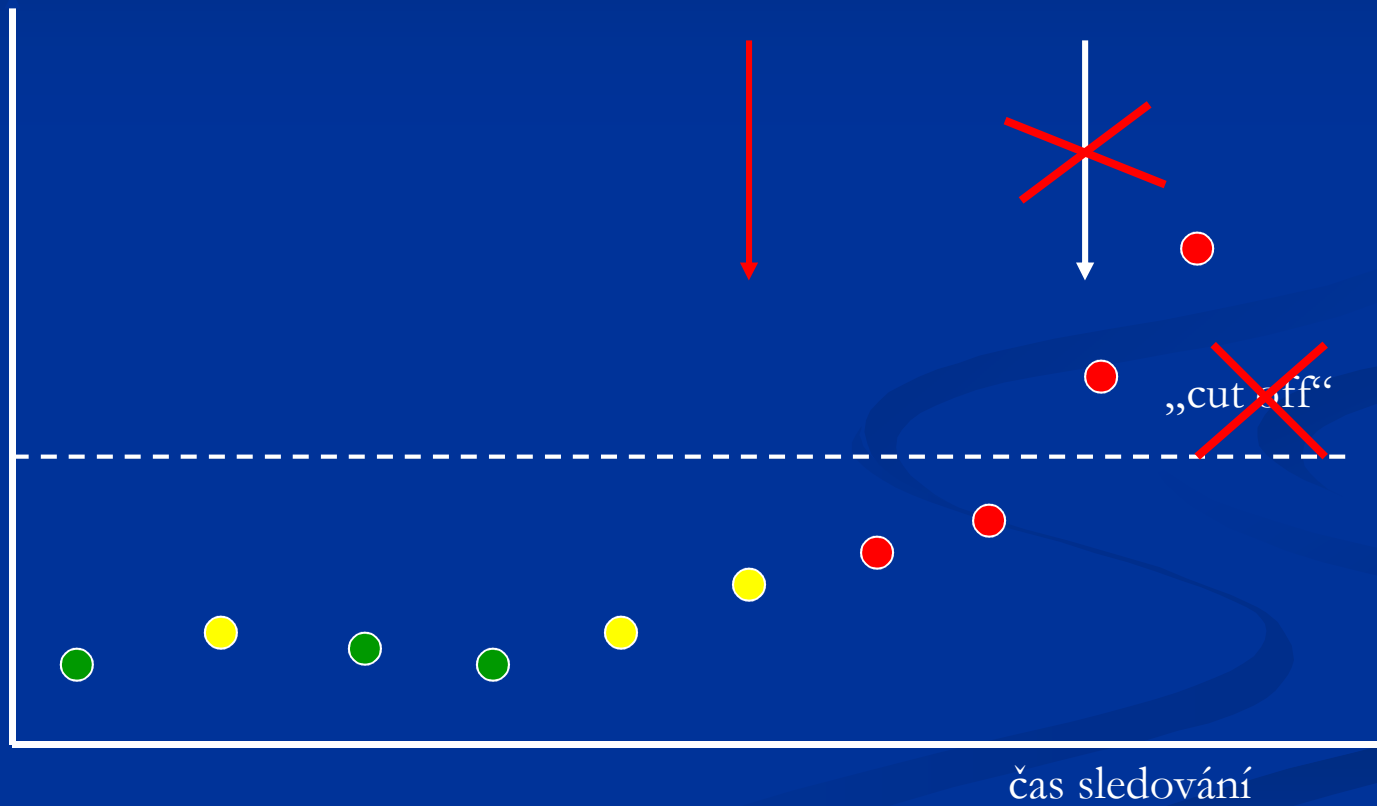
koncentrace
TM v krvi

čas sledování

Dynamické sledování

koncentrace
TM v krvi

Molekulárně biologické techniky

- imunochemické metody stanovení klasických nádorových markerů budou brzy nahrazeny metodikami s vyšší analytickou senzitivitou a schopností vyšetřovat sledované analyty na úrovni genu (DNA, mRNA)
- Nové techniky umožní posun záchytu onemocnění na diagnostickou (až screeningovou) úroveň
- Význam při záchytu onemocnění po primárním terapeutickém zásahu
  - v cirkulaci nebo spádových lymfatických uzlinách lze nalézt jednotlivé nádorové buňky. Nasazení podpůrné terapie před detekcí zobrazovacími technikami
- Poznání klíčových principů biologie
- Umožní vyvíjet specifické protinádorové terapie

Potenciální nové tumor markery

Proteiny a onkoproteiny – produkty mutovaných genů, které mají význam pro přežití buněk, jejich dělení, diferenciaci a metastazování

- **Regulace buněčného cyklu - cykliny**
- **Apoptóza – Bcl-2 protein, sFas, protein-produkt mutovaného genu p53**
- **Signální transdukce - c-erbB-2 (Her-2/neu), EGFR, IGF, TNF- α**

Potenciální nové tumor markery

- **Adheze** - ICAM-1, VCAM-1
- **Angiogeneze** – inhibitory angiogeneze - angiostatin, angiogenin, trombospondin
- **Markery spojené se specifickými vlastnostmi nádorových buněk** – matrix metalloproteinasy
- **Další markery**
  - **Mimobuněčná volně cirkulující DNA** – nekróza tumorových buněk

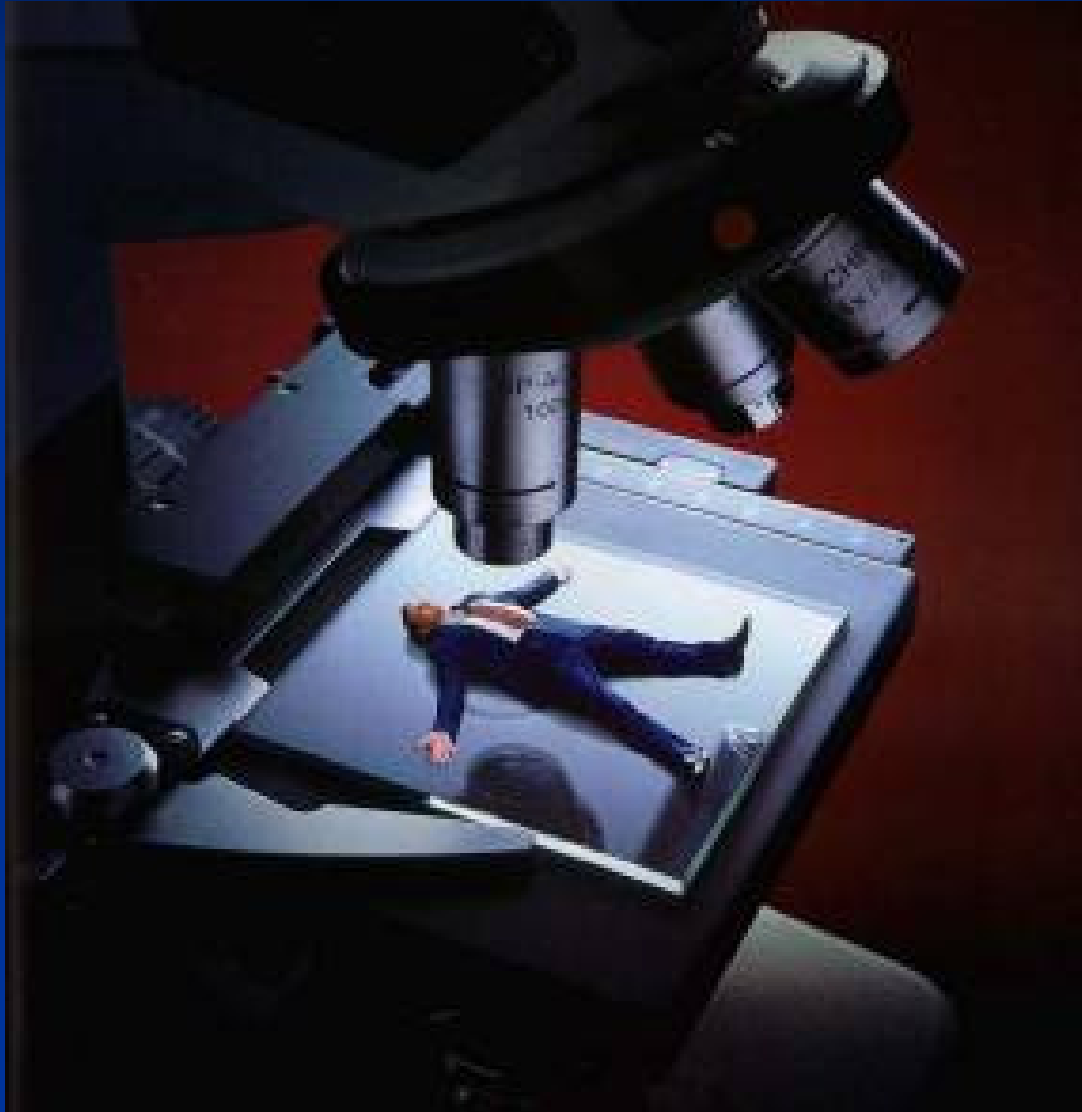
Závěry

- Nízká hladina TM neznamená, že nádorové onemocnění není přítomno
- Vysoká hladina TM neznamená, že nádorové bujení je přítomno.
- Nádorové markery by se měly stanovovat jednou metodou v jediné laboratoři
- Neexistují mezinárodní standardy, význam EQA

Závěry

- Klasické sérové nádorové markery jsou v současnosti stále významným spolurozhodovacím nástrojem pro monitorování onkologických nemocných a sledování účinku terapie.
- Přestože jsou některé molekulárně-biologické techniky již nyní vhodné pro rutinní stanovení (obzvláště v oblasti molekulární genetiky jsou již poměrně rozšířené), jejich zavedení do běžné onkologické praxe bude vyžadovat ještě určitý čas.

**Nejsou zdraví
lidé, jsou jen
nedostatečně
vyšetření**

Ras protein a p53 protein

